

plis etiam hoc idem astrui potest. David enim per poenitentiam, adulterii simul et homicidii veniam impetravit (2 Reg. 12) (1); graviter tamen postea deliquit in populi enumeratione, quod populi militatio prostrata ostendit. « Illud autem mirabile est (2), quod Angelo ferenti plebem, se ob-
 « tolli dicens: Grece iste quid feci? Fiat manus tua in me,
 « et in domum patris mei. Quo facto statim sacrificio dignus
 « iudicatur qui absolutione aestimabatur indignus. Nec mi-
 « rum si tali sua oblatione pro populo peccati sui adeptus

(1) In edit. Nicolai desunt sequentia usque ad ea verba: Illud autem mirabile est etc.

(2) Nicolai (ut ait Ambrosius in apologia 2 David cap. 8: In editione quoque Veneta an. 1395, hoc ad marginem notatur.

Divisio textus.

Postquam determinavit Magister de confirmatione et eucharistia, quae sunt sacramenta procedentium, ordinata ad perfectionem in bono; hic incipit determinare de poenitentia, quae ordinatur ad amotionem mali, quod per actum procedentium in vita ista provenit; et dividitur in partes duas: in prima determinat de his quae pertinent ad essentiam sacramenti; in secunda determinat quaedam accidentia sacramenti huius, sicut tempus, et huiusmodi; 20 dist., ibi: *Sciendum est etiam, quod tempus poenitentiae est usque ad extremum articulum vitae.* Prima in duas; in prima determinat de sacramento poenitentiae; in secunda de ministro huius sacramenti, 18 dist., ibi: *Hic quaeri solet, si peccatum omnino dimissum est a Deo per cordis contritionem, ex quo poenitens votum habuit confiteri.* Prima in duas: in prima determinat de poenitentia communiter; in secunda descendendo ad partes ejus, 16 dist., ibi: *In perfectione autem poenitentiae tria observanda sunt.* Prima in duas: in prima determinat quid sit de ratione poenitentiae, et excludit errorem quorundam addentium ad rationem verae poenitentiae quod non est de ratione ipsius; in secunda determinat de integritate ipsius, dist. 13, ibi: *Et sicut praedictis auctoritatibus illorum error convincitur qui poenitentiam saepius agendam non putant... ita iisdem eorum oppositio eliditur qui pluribus irritum peccatis asserunt de uno vero poenitere... sine alterius poenitentia.* Prima in duas: in prima ostendit quid sit de ratione poenitentiae secundum veritatem; in secunda excludit errorem; ibi: *His verbis quidam vehementius inhaerentes contendunt, vere poenitentem ultra non posse peccare damnabiliter.* Circa primum duo facit: primo ostendit necessitatem poenitentiae; secundo inquirat quid sit poenitentia, ibi: *Baptismus tantum est sacramentum; sed poenitentia dicitur et sacramentum, et virtus mentis.* Circa quod duo facit: primo ponit ea ex quibus poenitentia defini potest; secundo ponit definitionem, ibi: *Poenitentia est, ut ait Ambrosius, mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere.* Circa primum duo facit: primo ponit genus; secundo tangit actum, ibi: *Poenitentia dicitur a puniendo.* Circa primum duo facit: primo ponit poenitentiam in genere virtutis, et sacramenti; secundo, quia virtus indiget doctrina hortante, et sacramentum doctrina instru-

« est veniam, quae Moyses offerendo se pro plebis errore
 « peccata diluerit. « His aliisque testimoniis evidenter ostenditur per poenitentiam non semel tantum, sed saepius, nos a peccatis surgere, et veram poenitentiam saepius agi. Voluntate enim peccantibus nobis, ut ait Apostolus (Hebr. 10, 26), pro peccatis non relinquatur hostia secunda: scilicet quia seculum tantum Christum oportuit pati; nec relinquatur secundus baptismus; relinquatur vero secunda poenitentia et tertia, et deinceps, ut Ioannes Chrysostomus (hom. 20) super hunc locum ait: « Sciendum (inquit) quod hic quidam extrinsecus, « horum verborum occasione poenitentiam auferentes, quasi « per poenitentiam non valeat peccator post lapsum resurgere secundo, et tertio, et deinceps. Verum etiam in hoc « poenitentiam non excludit, nec propitiationem quae saepe « fit per poenitentiam, sed secundum baptismum et hostiam.

ente, ponit doctrinam de poenitentia, ibi: *A poenitentia coepit Joannis praedictio.*

Poenitentia dicitur a puniendo (1). Hic tangit poenitentiae actum; et circa hoc duo facit: primo accipit actum ex nominis interpretatione; secundo ostendit actus originem, ibi: *Poenitentiae virtus hinc concipitur.*

His verbis quidam vehementius inhaerentes contendunt, vere poenitentem ultra non posse peccare damnabiliter. Hic excludit errorem addentium ad rationem poenitentiae perseverantiam usque in finem; et dividitur in partes duas: in prima ponit errorem; in secunda excludit ipsum, ibi: *Sed Ambrosius dicit: Haec vera poenitentia est cessare a peccato.* Circa primum duo facit: primo ponit errorem dictum habere occasionem ex praedicta definitione; secundo ostendit confirmationem ipsius secundum alias auctoritates, ibi: *Quod etiam aliis manant testimoniis.* Et ponit quatuor auctoritates: prima est Isidori; secunda Augustini, ibi: *Item Augustinus;* tertia Gregorii, ibi: *Item Gregorius;* quarta Ambrosii, ibi: *Item Ambrosius.*

Sed Ambrosius dicit etc. Hic excludit praedictum errorem; et circa hoc duo facit: primo excludit errorem per Augustinum; secundo solvit auctoritates positas, ibi: *Unde illa verba praemissa... recte sic accipi possunt.* Et hic circa hoc quatuor facit: primo solvit ad definitionem primo positam, ex qua praedictus error sequi videbatur; secundo ad auctoritatem Isidori, ibi: *Ille autem irrisor est, et non poenitens;* tertio ad auctoritatem Augustini, ibi: *Item illud, inanis est poenitentia quam sequens culpa coinquinat, sic intelligendum est;* quarto ad auctoritatem Ambrosii, ibi: *Illud autem quod Ambrosius ait.* Auctoritas autem Gregorii habet similem solutionem aliis. Circa tertium horum tria facit: primo solvit auctoritatem Augustini prius inductam; secundo inducit aliam ad idem, ibi: *Ita etiam intelligendum est illud quod idem Augustinus alibi ait;* tertio solvit eam, ibi: *De poenitentia perfectorum, vel ad salutem sufficienti, intelligendum est quod supra dixit.* Circa quartum duo facit: primo solvit auctoritatem Ambrosii; secundo probat auctoritate et exemplis, quod poenitentia possit iterari; cuius contrarium auctoritas Ambrosii dicere videbatur, ibi: *Quod autem poenitentia non semel tantum agatur... pluribus sanctorum testimoniis probatur.*

(1) Al. a puniendo.

QUAESTIO I.

Hic est duplex quaestio. Prima de ipsa poenitentia. Secunda de effectu ipsius.

Circa primum quaeruntur quinque: 1.º quid sit poenitentia; 2.º de comparatione ipsius ad alia; 3.º de subiecto ipsius; 4.º de continuatione; 5.º de solemnitate ejus.

ARTICULUS PRIMUS.

Utrum poenitentia sit sacramentum.

(5 p., qu. 84, art. 1; et qu. 85, art. 1, 2, 3.)

Ad primum sic proceditur. 1. Videtur quod poenitentia non sit sacramentum. In omni enim sacramento novae legis est aliquod materiale, quod est causa gratiae, ut patet ex definitione Hugonis de sacramento, supra, dist. 1, art. 3, quaestione 3, posita. Sed nihil tale est in poenitentia. Ergo non est sacramentum novae legis.

2. Praeterea, sicut magister dixit, in 1 dist., omnia sacramenta novae legis consistunt in rebus et verbis. Sed in poenitentia non sunt aliqua verba determinata, quae sint de essentia sacramenti. Ergo non est sacramentum.

3. Praeterea, omne sacramentum a ministris Ecclesiae exhibetur. Poenitentia autem non; immo ab intrinseco oritur; quia timore concipitur, ut in littera habetur. Ergo non est sacramentum.

4. Praeterea, omnia sacramenta nostra sunt actiones quaedam hierarchicae. Sed Dionysius (de eccles. hierar., cap. 5, part. 1), non determinat de poenitentia inter alias hierarchicas actiones. Ergo non est sacramentum.

Sed contra est, quia septem sunt sacramenta novae legis, ut praedictum est; quod non esset, poenitentia amota. Ergo poenitentia est sacramentum.

Praeterea, sacramenta, secundum Hugonem (lib. 1 de Sacram., part. 9, cap. 3), sunt quaedam medicinae, quae peccatorum vulneribus adhibentur. Sed peccatum praecipue poenitentia sanatur. Ergo poenitentia est sacramentum.

QUAESTIUNCULA II.

Uterius. 1. Videtur quod poenitentia non sit virtus. Quia gratiae sacramentalis differunt a virtutibus, ut supra, dist. 1, dictum est; unde nec baptismus nec aliquid aliorum sacramentorum ponitur virtus. Sed poenitentia est sacramentum. Ergo non est virtus.

2. Praeterea, ut in 2 lib., dist. 26, quaest. 1, art. 4, dictum est, gratia et virtus differunt per essentiam. Sed poenitentia est gratia, ut ex littera habetur. Ergo non est virtus.

3. Praeterea, nulla passio est virtus, neque virtus cum passione est, ut quidam philosophus (1) dicit. Sed poenitentia est passio, quia est dolor. Ergo non est virtus.

4. Praeterea, omnis virtus est per ordinem ad bonum. Sed poenitentia dicitur per ordinem ad malum. Ergo non est virtus.

(1) Quod quidem non sit virtus, Aristoteles ipse insinuat, qui dicit passiones neque virtutes esse neque malitias, ut ex lib. 2 Ethic., cap. 3, refert S. Thomas in 1 part., quaest. 32, art. 1. Sed quod cum passione non sit, Stoicorum est, ut ibid. subiungit art. 1 (Ex edit. P. Nicolai).

5. Praeterea, omnis virtus est dispositio perfecti, ut patet in 7 Phys. (text. com. 18). Sed poenitentia non est dispositio perfecti, sed imperfecti, sicut et verecundia: quia utraque praesupponit malum in eo cui insunt. Ergo poenitentia non est virtus, sicut nec verecundia, ut dicit Philosophus in 4 Ethic. (cap. 17).

Sed contra, legis praecepta non debent esse nisi de actibus virtutum: quia hoc intendit legislator, ut dicitur in 2 Ethic. (cap. 1). Sed poenitere cadit sub praecepto legis, ut patet in littera. Ergo poenitentia est virtus.

Praeterea, non meretur nisi actibus virtutum. Sed poenitere est meritorium, ut per se patet. Ergo poenitentia est virtus.

QUAESTIUNCULA III.

Uterius. 1. Videtur quod sit virtus generalis. Contrarium enim non expellitur nisi a suo contrario. Sed poenitentia expellit omne peccatum. Ergo contrariatur omni peccato; ergo est generalis virtus.

2. Praeterea, omnis virtus specialis habet speciale obiectum. Sed poenitentia non habet: quia operatur in materia omnium virtutum et vitiorum. Ergo non est virtus specialis.

3. Praeterea, poenitere de malis peccatis consequitur ex hoc quod homo habet rectam electionem; unde incontinentens est poenitibilis, non autem intemperatus, quia habet malam electionem. Sed quaelibet virtus facit rectam electionem, ut dicitur in 5 Ethic. (cap. 4 vel 5). Ergo poenitere est actus virtutis cuiuslibet: ergo poenitentia non est specialis virtus.

4. Praeterea, omnis virtus specialis vel est cardinalis, vel pars ejus, si sit moralis. Sed poenitentia, si sit virtus, non potest esse nisi moralis, quia habet passionem annexam. Non autem est cardinalis virtutis a philosophis enumeratas: quia de virtute poenitentiae nullam mentionem fecerunt. Ergo non est specialis virtus.

Sed contra, sicut habitus distinguitur ex objectis, ita et passiones. Sed poenitentia passio est distincta ab aliis passionibus. Ergo poenitentia virtus est distincta ab aliis virtutibus.

Praeterea, omne quod perficit liberum arbitrium ad actum determinatum, est virtus specialis. Sed detestari peccatum spe veniae, ad quod perficit poenitentia, est actus specialis reducibilis ad aliam virtutem. Ergo poenitentia est specialis virtus.

QUAESTIUNCULA IV.

Uterius. 1. Videtur quod sit virtus theologica. Omnis enim virtus quae habet Deum pro objecto, est virtus theologica. Sed poenitentia est huiusmodi, quia Deo reconciliat. Ergo est virtus theologica.

2. Praeterea, contrariorum contrariae sunt causae. Sed concupiscentia, quae opponitur caritati, est radix omnium malorum. Ergo caritas est causa destructionis peccatorum, quod est poenitentiae. Ergo poenitentia est caritas.

3. Praeterea, justificari est fidei, ut patet Rom. 5. Sed justificatio est effectus poenitentiae. Ergo est idem quod fides; et sic idem quod prius.

4. Praeterea, omnis virtus moralis consistit in

medio circa suam materiam. Sed poenitentia non consistit in medio suae materiae: quia omne peccatum commissum detestatur. Ergo non est moralis virtus: ergo est theologica.

Sed contra: obiectum virtutis theologicae est Deus. Non autem poenitentiae: sed magis peccatum commissum. Ergo etc.

Praeterea, poenitentia habet passionem adiunctam. Non autem virtus theologica. Ergo etc.

QUAESTIUNCULA V.

Uterius. 1. Videtur quod non reducat ad justitiam. Quia justitia est aequalitas quaedam, secundum Philosophum. Sed poenitens non potest aequalem recompensationem reddere pro offensa Dei. Ergo non est justitia.

2. Praeterea, Luc. 6, super illud: *Beati qui nunc fletis, dicit Glossa (1): Ecce prudentia, qua ostenditur, quam haec terrena sint misera, et quam beata caelestia. Sed lugere est actus poenitentiae ut in littera dicitur. Ergo poenitentia est prudentia; non ergo justitia.*

3. Praeterea, Isidorus dicit (lib. 2 de Summo bono, cap. 12): *Illu est perfecta compunctio quae omnes carnalium desideriorum affectus repellit. Compunctio autem est pars poenitentiae, ut dicitur infra, dist. 16. Cum ergo reprimere carnalia desideria sit temperantiae, videtur quod poenitentia ad temperantiam debeat reduci, non ad justitiam.*

4. Praeterea, virtutes distinguuntur penes objecta. Sed idem est obiectum poenitentiae et verecundiae, scilicet peccatum. Ergo sunt idem. Cum ergo verecundia ad temperantiam reducat, videtur quod similiter poenitentia, et non ad justitiam.

5. Praeterea, Chrysostomus dicit (in hom. de Poenitentia) quod poenitentia cogit poenitentem omnia sustinere libenter. Sed hoc est actus patientiae. Cum ergo patientiae ad fortitudinem reducat, videtur quod similiter poenitentia, et non ad justitiam.

Sed contra, Augustinus dicit (ubi supra) quod poenitentia est quaedam vindicta. Sed vindicta per Tullium (2) ponitur pars justitiae. Ergo poenitentia virtus ad justitiam reducitur.

Praeterea, Isidorus dicit (ubi sup., cap. 15): *Tunc iudicium quilibet de se sumit, quando per dignam poenitentiam sua prava facta condemnat. Sed iudicium ad justitiam pertinet. Ergo et poenitentia.*

QUAESTIUNCULA VI.

Uterius. 1. Videtur quod sit incompetentis definitio poenitentiae, quam Gregorius et Ambrosius ponunt: *Poenitentia est mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere.* Virtutes enim non sunt actus, sed habitus, ut in 2 lib., dist. 27, dictum est. Sed plangere est actus. Ergo non debet poni ut genus poenitentiae, quod est virtus.

2. Praeterea, quod pertinet ad corporalem immutationem non est de essentia virtutis; unde Philosophus dicit in 4 Ethic. (cap. 17), quod verecundia non est virtus, quia verecundati rubescunt. Sed plangere dicit corporalem immutationem. Ergo non

(1) Bedae nomine praenotata, etsi paulo aliter Beda ex Ambrosio mutatas (*Ex ed. P. Nicolai*).

(2) Lib. 3 de Invent., num. 66 (*Ex ed. P. Nicolai*).

est de essentia poenitentiae, quae est virtus; et ita non debet poni in definitione ejus.

3. Praeterea, stultum est dolere de eo quod non potest non esse. Sed praeteritum non potest non esse. Ergo stultum est dolere vel plangere de peccatis praeteritis. Sed nullus virtuosus est stultus, ut patet in 4 Ethic. (cap. 7 vel 8). Ergo plangere praeterita non debet poni in definitione virtutis.

4. Praeterea, in definitione non debet poni aliquid quod non pertineat ad rationem definiti. Sed poenitentia secundum rationem propriam respicit praeteritum. Ergo non debet poni in definitione ejus: *Plangenda non committere*, quod ad futurum pertinet.

5. Praeterea, in lib. de ecclesiasticis Dogmatibus (cap. 34), definitur poenitentia sic: *Poenitentia vera est poenitentia non admittere, et admissa deflere.* Ergo videtur quod in praemissa definitione male ordinantur partes definitionis.

6. Praeterea, quaeritur de aliis definitionibus, quomodo poenitentiae conveniant, cum unius una debet esse definitio.

Solutio I. Respondeo dicendum ad primam quaestionem, quod, sicut supra, dist. 1, dictum est, sacramentum importat sacramentum active per modum qui nobis sanctificandis competit, ut scilicet adiungatur significatio sanctificationis invisibilis per visibilia signa, prout nunc de sacramentis loquimur. Unde ubicumque fit aliqua sanctificatio significata (1) aliquibus sensibilibus signis, ibi est sacramentum; et ideo, cum hoc sit in poenitentia, constat quod poenitentia est sacramentum.

Ad primum ergo dicendum, quod sicut in corporalibus medicinis quaedam sunt quae consistunt in sola passione vel receptione curati, ut sectio vulneris, vel appositio emplastris; quaedam vero quae consistunt in actu laborantis, sicut exercitationes et huiusmodi; ita etiam in sacramentis quaedam non requirunt actum ejus qui sanctificatur quantum ad substantiam sacramenti, nisi per accidens, sicut removens prohibens, sicut patet in baptismo et confirmatione et huiusmodi; quaedam autem requirunt essentialiter et per se actum ejus qui sacramentum recipit, ad essentiam sacramenti, sicut patet in poenitentia et matrimonio. In illis ergo sacramentis quae sine actu nostro complentur, est materia quae causat et significat, quasi medicina exterior appositae. In illis autem sacramentis quae actum nostrum requirunt, non est talis materia; sed ipsi actus exterioris apparentes hoc idem faciunt quod materia in aliis sacramentis. Quomodo autem ea quae exterior geruntur, sint causa sanctificationis in poenitentia, ex sequentibus apparebit. Verum in definitione haec oportet quod materiale elementum accipiatur communiter pro causa sensibili, sive sit materia aliqua corporalis, sive sit actus aliquis sensibilis.

Ad secundum dicendum, quod in hoc sacramento sunt aliqua res, scilicet ipsi exteriores actus, et aliqua verba, scilicet sacerdotis absolventis, quae sunt forma huius sacramenti, quibus exprimitur absolutionis actus. Sed non requiritur tanta verborum determinatio sicut in baptismo et eucharistia; quia non est hic aliqua materia sanctificanda verbo vitae, sicut in illis sacramentis.

(1) Al. sanctificata.

Ad tertium dicendum, quod etiam poenitentiae sacramentum a ministris Ecclesiae exhibetur; quia sacerdotes absolvent contentes, et satisfactionem injungunt. Sed quod habeant aliquod principium in nobis, hoc est ex parte illa qua in hoc sacramento exigitur actus noster, ut dictum est.

Ad quartum dicendum, quod intentio Dionysii non fuit in ecclesiastica hierarchia tradere notitiam sacramentorum; unde quaedam determinat quae non sunt sacramenta, sicut consummationes monasticas, et exequias mortuorum; sed monstrare quod exteriores (1) ritus signant spirituales actus. Et quia in poenitentia et matrimonio non est aliquis determinatus ritus, eo quod non habeant materiam, sicut alia sacramenta, ut dictum est; ideo de his duobus non determinavit; nec sequitur quod non sint sacramenta.

Solutio II. Ad secundam quaestionem dicendum, quod in poenitentia se habet homo et ut recipiens et ut agens. Recipit quidem a Deo veniam et reconciliationem per Ecclesiae ministros; et secundum hoc habet rationem sacramenti. Sed ex parte actus sunt de ipsa diversae opiniones. Quidam enim dicunt, quod est actus tantum virtutis, et non est virtus. Sed hoc non potest esse; quia cum actus virtutum non sint in dormiente, dormiens non posset dici poenitens; quod falsum est; et ideo alii dixerunt, quod ex parte ista poenitentia est virtus; sed non proprie loquendo, sed communiter, prout omnia laudabilia virtutes dicuntur, etiam si sint passiones. Sed hoc non est verum; quia secundum Philosophum in 6 Ethic. (cap. 1), principale in virtute morali est electio; unde omnis habitus qui facit rectam electionem, potest dici proprie loquendo virtus. Unde cum actus poenitentiae non causetur tantum ex passione, sed magis ex electione, etiam si nulla sit passio; constat quod poenitentia proprie loquendo est virtus, et non improprie, sicut verecundia, et alia huiusmodi.

Ad primum ergo dicendum, quod non secundum idem poenitentia est virtus et sacramentum; sed in quantum per poenitentiam recipit gratiam curantem peccati vulnus, poenitentia potest esse sacramentum; in quantum autem per habitum infusum ordinatur ad actum rectum, sic est virtus. Et quia aliquis actus rectus non est de essentia baptismi, ideo baptismus nullo modo dicitur virtus, nec etiam confirmatio eadem ratione.

Ad secundum dicendum, quod poenitentia non est idem quod gratia per essentiam; sed dicitur gratia, quia convenit cum gratia in proprio effectu. Effectus enim proprius gratiae est justificare, et Deo gratum reddere; et hoc etiam est effectus poenitentiae, ut infra dicitur.

Ad tertium dicendum, quod poenitentia passio non est virtus, nec actus virtutis; sed potest esse virtuti annexum; quia virtutes non sunt quietes vel immobilitates, ut quidam dixerunt, ut dicit Philosophus in 2 Ethic. (cap. 2 vel 5); sed habent et gaudium et tristitiam adiunctam, prout sunt passiones quaedam. Actus enim poenitentiae, prout est virtus, non est ex passione proveniens, sed ex debita electione.

Ad quartum dicendum, quod bonum illud ad quod virtus ordinat immediate, est actus perfectus

ipsius; et ideo aliqua virtutes sunt quae principalem actum habent in retrahendo ab aliquo, sicut dictum est, in 3 lib., dist. 25, de temperantia et modestia et huiusmodi; et similiter actus perfectus poenitentiae est in retrahendo ab aliquo malo; nec propter hoc sequitur quod non sit virtus.

Ad quintum dicendum, quod verecundia est timor de turpi; timor autem futuri est; futurum autem non timetur nisi secundum quod habet propinquam dispositionem in causa; et ideo verecundia ponit propinquam dispositionem in eo qui verecundatur ad turpe committendum, prout Philosophus de verecundia loquitur; et ideo de necessitate ponit imperfectionem in eo cui inest; sed poenitentia respicit turpe in praeterito, cui potest succedere perfectio (1) in praesenti; et ideo non est actus imperfecti de necessitate.

Solutio III. Ad tertiam quaestionem dicendum, quod quidam dixerunt, quod poenitere non est actus aliquis specialis virtutis, sed omnis virtutis communiter. Sed hoc non potest esse; quia aliud est de ratione poenitentiae, prout nunc de ipsa loquimur, quod non est de ratione virtutis communiter, scilicet de peccato commissio satisfactio.

Et ideo alii dicunt, quod poenitentia est specialis virtus, et specificatur ex hoc quod detestatur peccatum commissum a se. Sed hoc non potest specificare virtutem; quia cum virtus sit peccato contrarium, maxime repugnat ei prout est in eodem subjecto; unde hoc est omni virtuti commune quod vitium repellit a subjecto suo.

Et ideo alii dicunt, quod specificatur ex hoc quod detestatur peccatum a se commissum sub spe veniae. Sed hoc non potest esse; quia nulla virtus recipit speciem ex hoc quod imperatur ab alia virtute. Quod autem dicitur: Ex spe veniae, nihil aliud dicit quam imperium spei. Unde ex hoc non haberet quod esset specialis virtus; sicut nec actus castitatis, propter hoc quod a caritate imperatur, speciem recipit virtutis specialis.

Et ideo aliter dicendum, quod poenitentia accipit specialem rationem obiecti ex hoc quod respicit peccatum a se commissum ut expiabile per poenitentis actum; et ita actus poenitentiae non est detestari peccatum absolute, quia hoc est expiabile virtutis; sed detestari aliquid expiabile per actionem ejus (2) et quantum ad culpam et quantum ad reatum; hoc enim nulla alia virtus facit.

Ad primum ergo dicendum, quod omnis virtus expellit peccatum oppositum formaliter quantum ad suum actum primum, qui est informare subiectum; sed actus secundus in aliis virtutibus, qui est operatio, non ordinatur principaliter ad repellendum peccatum, sicut est in poenitentia; et ideo poenitentia non formaliter, sed quasi effective peccatum expellit; habet enim peccatum expellendum pro materia, et operatur contra ipsum ut expellatur; unde non opponitur omni peccato formaliter, sed alieui tantum, quod est impenitentia; et propter hoc non oportet quod sit generalis virtus.

Ad secundum dicendum, quod quamvis poenitentia habeat actum suum circa materiam omnium vitiorum, et per consequens omnium virtutum; tamen considerat specialem rationem obiecti in materia circa quam operatur, ut dictum est; sicut

(1) Al. cum potest succedere perfectio.

(2) Al. ex purgatione ejus.

(1) Al. sed ministrare exteriores etc.
S. Th. Opera omnia. V. 7.

etiam magnanimitas habet quodammodo pro objecto et materia, actus omnium aliarum virtutum in ratione magni; quia operatur magna in omnibus virtutibus, ut dicitur in 4 Ethic., cap. 9 (vel cap. 7 aut 8); et ideo, sicut magnanimitas est specialis virtus, ita et poenitentia.

Ad tertium dicendum, quod quamvis detestari absolute mala peracta consequatur omnem virtutem, secundum quod habet electionem rectam; tamen ad expiationem detestari, est proprium specialis virtutis.

Ad quartum dicendum, quod haec virtus receditur ad aliquam cardinalium virtutum, ut dicitur. Tamen philosophi de hac virtute ideo mentionem non fecerunt, quia remissio peccati, sive expiatio, pertinet ad providentiam Dei de humanis actibus, in quantum culpa offenditur, et poenitentia placatur. Philosophi autem non consideraverunt virtutes dirigentes in actibus humanis prout ordinantur ad Dei providentiam, sed prout ordinantur ad bonum humanum; et ideo de poenitentia mentionem non fecerunt; sed ex similitudine aliarum quas determinaverunt (1), possumus nos istam accipere. Sicut enim est alienus virtutis, ut homo placet eum quem peccando offendit; ita etiam est alienus virtutis, ut homo Deum placet, quem peccando offendit.

Solutio IV. Ad quartam questionem dicendum, quod virtus theologica habet idem pro objecto et pro fine. Hoc autem non est in poenitentia: quia objectum eius est peccatum commissum, quod intendit expiare; finis autem est Deus, cui intendit reconciliari; et ideo non est virtus theologica, sed inter morales virtutes numeranda est.

Ad primum ergo dicendum, quod in hoc quod dicit, quod poenitentia reconciliat Deo, non tangitur relatio poenitentiae ad objectum suum, sed magis ad finem; sed ordo eius ad objectum tangitur in hoc quod dicitur peccata commissum flere; et ideo ratio non sequitur.

Ad secundum dicendum, quod virtutes infusae tripliciter se habent ad Deum. Quaedam enim habent Deum pro objecto et fine, sicut theologicae. Quaedam non pro objecto in quod transeat earum actus, sed pro fine proximo: sicut patet de latria, quae aliquas servitutis protestationes quasi materiam habet, quas immediate ordinat in Deum quasi in finem; et tales virtutes propinquissimae sunt theologicae: unde et actus harum virtutum attribuantur virtutibus theologicae, sicut proximis imperantibus. Unde dicitur in Augustino, quod fide, spe et caritate colitur Deus. Quaedam autem non habent Deum pro objecto, neque pro fine proximo, sed ultimo; sicut temperantia quae habet passiones pro materia, et quietem animi pro fine proximo; sed hanc ulterius ordinat ad Deum. Poenitentia autem quamvis non habeat Deum pro objecto, habet tamen Deum pro fine proximo: quia ad hoc in peccata commissum destruenda movetur ut Deo reconcilietur; et ideo actus eius, scilicet peccatum expellere, vel iustificare, quandoque fidei, quandoque caritati ascribitur.

Unde patet solutio ad tertium.

Ad quartum dicendum, quod medium in iustitia non eodem modo accipitur, et in aliis virtutibus

(1) *Al.* determinavit.

moralibus, ut in 5 lib., dist. 53, dictum est. Accipitur enim iustitia medium pro adaequationem rei ad rem. Haec autem adaequatio fit in iustitia commutativa, quando ab eo qui plus habuit, aliquid subtrahitur; et ei qui minus habuit, additur. Ille autem qui alterum offendit vel laesit, plus habuit; et qui laesus est, habuit minus; in quantum huic subtrahitur est quod ei debebatur, et ille usus est propria voluntate in hoc quod non debuit; et ideo vindicativa iustitia ab eo qui offensam fecit, quantum habuit plus debito, tantum subtrahit ei, et dat illi qui est laesus, dum ad honorem et in satisfactionem eius alium punit. Sic ergo vindicativa iustitia constituit medium in offensis, quae sunt eius materia, non quidem tenendo medium in offensis, ut quasdam retineat et quasdam abiciat (sicut temperantia ponit medium in delectationibus); sed omni offensae proportionando poenam debitam. Et similiter poenitentia pro quolibet peccato commissio poenam infert sibi ipsi debitam; non autem ita quod dimittat aliquod peccatum, et aliquid retineat (1).

Solutio V. Ad quintam questionem dicendum, quod quia iustitia aequalitas quaedam est; ideo non potest esse vera adaequatio ubi non est perfecta ratio iustitiae, sed aliquis iustitiae modus; sicut dicit Philosophus in 3 Ethic. (cap. 11), quod domini ad servum non est simpliciter iustum, sed dominativum iustum. Cum ergo inter hominem et Deum sit maxima distantia, non poterit ibi esse dicta proprie iustitia hominis ad Deum, sed aliquis iustitiae modus quasi per similitudinem. Homo autem efficitur debitor alteri homini dupliciter. Uno modo pro hoc quod ab eo sibi est datum, sicut in voluntariis communicationibus, puta in emptionibus et venditionibus. Alio modo pro hoc quod ei subtrahit, sicut est in voluntariis communicationibus, ut est furtum, percussio, et huiusmodi. Et similiter aliquis efficitur debitor per hoc quod ab eo aliquid recipit; et haec ratione Deo reddit debitum bonorem latria, sive religio. Alio modo ex hoc quod contra Deum peccavit; et sic reddit Deo debitum poenitentia. Unde sicut religio ponitur pars iustitiae a Tullio, non quidem quasi species, sed quasi pars potentialis, in quantum aliquem modum iustitiae participat; ita etiam poenitentia pars iustitiae debet poni.

Ad primum ergo dicendum, quod sicut dicit Philosophus in Ethicis, ut habetur ex lib. 3, cap. 8, virtus non requirit semper aequale, sed sufficit quod possibile est, ut in honoribus ad parentes et deos; unde sicut latria est pars iustitiae, quamvis non reddat aequalem honorem beneficiis acceptis; ita et poenitentia, quamvis non possit aliquid aequale reddere offensae praecedenti.

Ad secundum dicendum, quod sicut actus prudentiae conjungitur actibus aliarum virtutum moralium, ita etiam conjungitur actui poenitentiae; et secundum hoc procedit objecto. Vel dicendum, quod Glossa non loquitur de luctu poenitentiae, sed de luctu quo spretis terrenis ad caelestia suspiramus.

Ad tertium dicendum, quod poenitentia utitur temperantia ad finem suum; et secundum hoc intelligenda est auctoritas Isidori; non quod repellere carnalia desideria sit actus elicitus a poenitentia.

(1) *Al.* abiciat.

Ad quartum dicendum, quod verecundia est in alio genere quam poenitentia: quia verecundia est timor, ut dicit Philosophus (4 Ethic., cap. ult.); sed poenitentia est dolor; et ideo non sunt idem, quamvis objectum utriusque sit turpe factum.

Ad quintum dicendum, quod poenitentiae est sufferre difficulta voluntarie assumpta; sed poenitentia est proprie in sustinendo difficulta ab aliis illata; et ideo non sunt idem.

Solutio VI. Ad sextam questionem dicendum, quod poenitentia et vindicativa iustitia circa idem aliquo modo sunt, scilicet circa punitionem offensae; sed differunt in duobus. Primo, quia vindicativa proprie inest in iudice poenam infligente, quam reus quandoque invite sustinet; sed poenitentia est in ipso reo, qui voluntarius poenam sustinet pro culpa commissum. Secundo, quia vindicativa respicit offensam communitam; sed poenitentia respicit offensam Dei; unde oportet quod poenitentia consistat in emendatione offensae voluntarie assumptae, et talis qualis Deo competit. Sicut autem hominibus, qui vident ea quae foris parent, fit offensae recompensatio pro aliqua exteriora; ita Deo, qui intuetur cor, oportet quod incipiat recompensatio fieri in ipso cordis affectu. Fit autem bene recompensatio praecedentis offensae exterius in duobus. Primo in hoc quod aliquis exterius poenam subit pro offensa quam fecit; secundo in hoc quod cavet in futurum ne similis offensa ab eo fiat; et haec duo oportet quod homo in corde exhibeat per poenitentiam: primo dolorem cordis pro malis quae fecit; secundo propositum de cetero talia non committendi; et haec duo praedicta definitio comprehendit, quamvis non in forma definitionis proponatur. Unde Magister ad formam debitam eam reducens, tria ponit; scilicet genus, in hoc quod dicit quod est virtus; dolorem de praeteritis, in hoc quod dicit: *Qua commissum mala plangimus*; et propositum de futura emendatione, in hoc quod dicit: *Cum emendationis proposito*. Alia vero quae dicuntur, ad idem pertinent, ut in expositione litterae patet.

Ad primum ergo dicendum, quod quia habitus per actus cognoscuntur, ideo consuetum est apud Auctores ut habitus per actus definiant, ponentes actus loco habituum; sicut etiam differentiae accidentales interdum in definitionibus ponuntur pro essentialibus propter earum latentiam, ut dicit Philosophus.

Ad secundum dicendum, quod illud quod pertinet ad corporalem immutationem, non pertinet ad virtutem quasi essentialis actus eius; sed potest pertinere ad virtutem sicut materiale circa quod operatur virtus, quia etiam passiones corporales sunt materia virtutum; et secundum hoc dicendum, quod ipsius virtutis poenitentiae sensibilis dolor vel corporalis fletus potest esse quoddam materiale, in quantum haec Deo reddit poenitentis quasi debitum pro offensa commissum; et ideo si per planetum significatur actus poenitentiae, tunc nihil aliud dicit quam detestationem; si autem dicat materiale poenitentiae, sic potest etiam sensibilem vel corporalem fletum dicere.

Ad tertium dicendum, quod quamvis peccatum sit praeteritum quantum ad actum, manet tamen quantum ad effectum vel reatus vel maculae vel offensae divinae; et sic potest aliquis de peccato dolere in quantum est praesens; dolor enim de praesenti est. Vel dicendum, et melius, quod quamvis voluntas completa non sit de impossibili, est tamen de ipso velleitas quaedam, id est voluntas conditionata: vellemus enim, si esset possibile, quod hoc non fuisset. Et secundum hoc etiam accipiuntur ex conditione praedicta quaedam rationem praesentis, ut de his possit esse dolor, qui non est nisi de praesentibus.

Ad quartum dicendum, quod quamvis ad poenitentiam, in quantum est poenitentia, non pertinet respectus ad futurum; tamen in quantum est emendatoria offensae commissae in Deum, exigit respectum in futurum, scilicet propositum de cetero cavendi; et hoc propositum intelligitur in hoc quod dicit: *Flenda iterum non committere*; id est, habere propositum non committendi. Vel intelligitur quantum ad perfectam poenitentiam, ut quod additur, non sit de essentiali poenitentiae, sed de perfectione, quia sine hoc non consequitur ultimum fructum suum; vel ut referatur ad idem tempus, ut Magister dicit.

Ad quintum dicendum, quod Ambrosius ordinat partes definitionis secundum ordinem ad poenitentiam; quia illud quod est magis essentialis poenitentiae, primo ponit. Sed Augustinus ordinat per ordinem ad poenitentem; quia hoc prius occurrit ut a proposito peccandi desistat, quasi removens poenitentiae impedimentum.

Ad sextum dicendum, quod non est inconveniens de eodem dari diversas definitiones secundum diversa quae in rebus inveniuntur. Definitio igitur praemissa Gregorii et Ambrosii, quam Magister ad formam definitionis reducit, completissima est, quia tangit et genus et actum et objectum, et utrumque illorum quae ad emendationem Deo exhibendam requiruntur. Et in idem redit definitio Augustini (alterius Auctoris) posita in littera, scilicet: *Poenitentia est quaedam vindicta dolentis etc.*: nisi quod magis exprimit proximum genus ipsius; quia ponit ipsam non solum in genere virtutis, sed in genere iustitiae, in hoc quod dicit eam vindictam; et differentias etiam magis proximas ad propriam speciem ponit, in hoc quod addit rationem punitionis ad dolorem. Et in idem redit definitio Ambrosii (1) alia, quam ponit, quod poenitentia est dolor cordis et amaritudo animae pro malis quae quisque commisit; nisi quod non ponit unum eorum quae continent praedictae definitiones, scilicet detestationem peccati commissi. Alia autem notificatio, qua dicitur, quod poenitentia est res optima quae omnes defectus revocat ad perfectum, datur per effectum poenitentiae, et dicitur esse optima res non simpliciter, sed in genere declinationis a malo post peccatum commissum. Et similiter etiam illa Damasceni definitio: *Poenitentia est remotio ab eo quod est contra naturam, in id quod est secundum naturam* datur per effectum; et quasi in idem redeunt: quia peccatum quod in prima descriptione dicitur defectus, in secunda dicitur contra naturam esse; status autem gratiae vel virtutis, quae in prima definitione dicitur perfectio, in secunda dicitur secundum naturam esse, quia ad hoc natura est ordinata.

(1) Quod subiungitur ex Ambrosio . . . apud ipsum non occurrit; sed colligitur implicite dumtaxat ex tractata Victoris Carthennensis, qui de poenitentia sub ipsiusmet Ambrosii nomine inscribitur, cap. 1 et 2 (Ed. edit. P. Nicolai).

ARTICULUS II.

Utrum virtus poenitentiae timore concipiatur.
(5 p., qu. 84, art. 6.)

Ad secundum sic proceditur. 1. Videtur quod virtus poenitentiae timore non concipiatur. Quod enim est infusio, non habet causam in subiecto. Sed poenitentia, cum sit virtus, de qua Augustinus dicit (1) (lib. 5 contra Julianum Pelagianum, cap. 3), quod Deus eam in nobis sine nobis facit, est ex infusione. Ergo non habet causam in suo subiecto; et ita timore non concipitur.

2. Praeterea, illud quod in esse perfectum prodit, non tantum concipitur, sed etiam perfecte generatur. Sed poenitentia in esse perfectum prodit, quia etiam defectus ad perfectum revocat. Ergo eius generatio non debet timore concipi.

3. Praeterea, plus provocatur homo ad poenitentiam ex expectatione gloriae quam ex comminatione poenae; unde Joannes poenitentiam praedicans dicit: *Poenitentiam agite; appropinquabit enim regnum caelorum*; Matth. 3. Sed expectatio gloriae pertinet ad spem, vel caritatem, quam excita; poenae autem comminatio ad timorem. Ergo magis dicendum fuit, quod oritur ex spe vel amore, quam ex timore.

4. Praeterea, si concipiatur timore; aut timore initiali, aut servili, aut mundano, aut casto. Non mundano, quia ille magis ad peccatum trahit; similiter etiam nec servili, quia ille non est simul cum poenitentia; generans autem et generatum, sive concipiens et conceptum, oportet esse simul; similiter nec initiali, aut casto, aut filiali, quia isti non praecedunt poenitentiam; oportet autem quod concipiens praecedat conceptum. Ergo nullo modo poenitentiae virtus timore concipitur.

Sed contra, secundum Augustinum (serm. 214 de temp.), timor introduci ad caritatem. Sed introductio caritatis et aliarum virtutum est per poenitentiam. Ergo poenitentia a timore initium sumit.

Praeterea, contrariorum contraria sunt principia. Sed delectatio peccati ad peccatum attrahit. Ergo et acerbitas poenae a peccato revocat. Revocatio autem fit per poenitentiam. Ergo timor, qui poenam respicit, est poenitentiae principium.

QUAESTIUNCULA II.

Uterius. 1. Videtur quod poenitentia sit prima virtutum. Matth. 5, super illud: *Poenitentiam agite*, dicit Glossa: *Prima virtus est per poenitentiam perimere veterem hominem, et vitia odire.*

2. Praeterea, causa praecedit effectum. Sed poenitentia est causa justificationis, in qua omnes virtutes infunduntur. Ergo est prior aliis virtutibus.

3. Praeterea, in quolibet motu prius est recedere a termino quam ad terminum pervenire. Sed poenitentia ordinatur ad recessum a malo, omnes autem aliae virtutes ad consequentium boni. Ergo poenitentia praecedit omnes alias virtutes.

4. Sed contra, fides est causa timoris. Sed timor praecedit poenitentiam sicut causa ejus. Ergo et fides; non ergo poenitentia est prima virtus.

5. Praeterea, poenitentia ex recta electione prodit, ut supra dictum est. Sed recta electio pro-

(1) Lib. 2 de lib. Arb., cap. 19 (Ex edit. P. Nicolai).

cedit ex quolibet virtute. Ergo poenitentia est posterior omnibus virtutibus.

QUAESTIUNCULA III.

Uterius. 1. Videtur quod poenitentia non sit fundamentum. Illud enim quod sequitur ad fundamentum, non debet dici fundamentum, sed superaedificatio. Sed fides, quae est fundamentum, ut habetur Hebr. 11, praecedit poenitentiam, ut dictum est. Ergo poenitentia non est fundamentum aliarum virtutum.

2. Praeterea, Ecl. 23, super illud: *Quam magnus est qui invenit sapientiam etc.*, dicit Glossa (1): *Timor Domini sanctus permanet in saeculum; ipse est fidei fundamentum, et caritatis origo.* Sed poenitentia sequitur timorem. Ergo ipsa non est fundamentum aliarum virtutum.

3. Praeterea, fundamenti non est fundamentum: quia sic iretur in infinitum. Sed quaedam aliae virtutes sunt fundamentum, sicut fortitudo, ut dicit Glossa (2), Luc. 12, super illud: *Ne terremini ab his qui occidunt corpus*, et iterum, ut dicit Bernardus in lib. de Consider. (3, circ. fin.), humilitas est quoddam fundamentum stabile virtutum. Ergo poenitentia non est fundamentum aliarum virtutum.

Sed contra est quod dicitur Hebr. 6, 1: *Non rursus facientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis.*

Praeterea, fundamentum est prima pars aedificii. Sed primum quod est in aedificatione spiritali, est aedificium saeculae destrueret; quod poenitentia facit. Ergo poenitentia est fundamentum.

QUAESTIUNCULA IV.

Uterius. 1. Videtur quod non sit secunda tabula. Secundum enim non dicitur nisi respectu primi. Sed prima tabula in littera dicitur baptismus, respectu cuius poenitentia non est secunda, quia non est secundum sacramentum, sed quarto loco Magister ipsum determinat. Ergo poenitentia non est secunda tabula.

2. Praeterea, Act. 2, 58, dicit Petrus: *Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum.* Ergo poenitentia non est secunda tabula post baptismum, sed e converso.

3. Praeterea, Isai. 5, super illud: *Peccatum suum quasi Sodoma praedicaverunt*, dicit Glossa: *Secunda tabula post naufragium poenitentia est; et consolatio miseriarum inquietatem suam abscondere; et est Glossa Hieronymi: Sed poenitentia non abscondit peccata, sed magis revelat.* Ergo non est secunda tabula.

Sed contra est quod Hieronymus dicit in littera: *Prima tabula (5) propter liberationem a primo naufragio.* Sed baptismus liberat a peccato originali, quod est primum naufragium; poenitentia ab actuali, quod est secundum. Ergo baptismus est prima tabula; et poenitentia, secunda.

Solutio I. Respondeo dicendum ad primam questionem, quod virtutem poenitentiae Deus nobis infundit; sed dispositio aliqua ex parte nostra prodit, et secundum hoc habet aliquam originem

(1) Sumpta ex Rabano lib. 6, in cap. 5 (Ex edit. P. Nicolai).

(2) Ex Ambrosio praenotata (Ex edit. P. Nicolai).

(3) Nicolai interpositi dicitur.

in nobis. Sed quia humani actus non procedunt ex necessitate, sed ex libero arbitrio; ideo non potest assignari causa ex parte nostra alicujus actus nostri, ex quo semper procedat, sed ex quo ut in pluribus contingit propter dispositionem existentem in nobis ad hoc, quae tamen non necessario inclinat; unde omnes sermones morales sunt tales, ut Philosophus in 1 Ethic. (cap. 1 vel 2) dicit, quod ut in pluribus oportet eos intelligere. Cum autem poenitentia sit revocatio a peccato, ut Damascenus dicit (de Fid. orth., lib. 4, cap. 10), oportet originem ejus in nobis accipi secundum dispositionem existentem in peccato. Ille autem qui in peccato est, non habet gustum sanum, ut ex dulcedine divinae bonitatis a peccato revocetur; sed habet affectum infectum amore sui inordinato; et ideo per poenas quae naturae suae contrariantur et voluntati, a peccato revocatur, ut Philosophus in 10 Ethic. (cap. 1, vel 6 vel 9), dicit de talibus, quod *proprias delectationes prosequuntur, et fugiunt oppositas tristitias; boni autem, et vere delectabilis neque intellectum habent, neque gustativi existunt; et ideo in eis ut in pluribus ex timore poenitentia initium sumit; quamvis etiam in aliquibus ex amore (1) poenitentia inchoetur.*

Ad primum ergo dicendum, quod quamvis non habeat causam in subiecto, habet tamen dispositionem in ipso; et secundum hoc origo poenitentiae hic assignatur.

Ad secundum dicendum, quod conceptio proprie dicitur generatio alicujus intra uterum. Et quia primum esse poenitentiae est in corde, postea autem prodit exterius per confessionem et satisfactionem; ideo, ut primam ejus originem designaret, dicit, quod concipitur timore.

Ad tertium dicendum, quod bonitas Dei et gloria, quantum est de se, magis nata sunt revocare a peccato; sed non quantum est ex parte eorum qui in peccato sunt, qui praedictorum gustum non habent.

Ad quartum dicendum, quod poenitentia timore servili concipitur, qui poenam respicit. Nec oportet quod timor servilis et poenitentia sint simul: quia timor servilis non est causa esse ipsius poenitentiae, sed generationis ejus; sicut etiam sumptio medicinae est causa sanitatis, non tamen sunt simul.

Solutio II. Ad secundam questionem dicendum, quod virtutes omnes simul infunduntur quantum ad habitus; sed quod una dicitur prior altera, est quantum ad ordinem considerationis in eorum actibus. Cum autem per virtutum actus homo tendat in Deum, oportet ordinem actuum considerari secundum ordinem eorum quae in motu sunt. Motus autem voluntatis, ejusmodi est motus virtutum moralium, praecedit motus cognitionis: quia appetibile imaginatum vel intellectum movet appetitum, ut dicitur in 5 de Anima (text. 49, et deinde); et iterum aestimatio possibilitatis: quia electio, quae est principalis motus virtutis, non fit de impossibili aestimato. Motus autem appetitus in duobus consistit; scilicet in fuga mali, et in prosecutione boni; et haec duo diversimode ordinantur. Quandoque enim aliquis fugit malum propter desiderium boni, quandoque autem e converso; et hic motus est ut frequentius in reversione peccatoris ad Deum per

(1) Al. ex timore.

poenitentiam, ut dictum est: et ideo motum poenitentiae praecedit motus fidei: quia *accidentem ad Deum oportet credere*; Hebr. 11, 6; et iterum motus spei conjunctus motui timoris, per quem fit aestimatio de possibilitate veniae consequendae; et ideo dicit Gregorius (1) (super Ezech., hom. 4), quod poenitens movetur inter spem et timorem. Deinde ut in pluribus sequitur motus poenitentiae, et deinde motus caritatis et aliarum virtutum per ordinem. Quandoque etiam motus amoris motum poenitentiae praecedit, ut dictum est; sed ille amor non est caritatis, quia caritas amissa non recuperatur nisi per contritionem de peccatis praecedentibus, quae est motus poenitentiae virtutis. Et secundum hoc dicendum, quod poenitentia est prior quibusdam, scilicet caritate, et sequentibus ipsam; et posterior aliis, scilicet fide et spe.

Ad primum ergo dicendum, quod fides et spes non habent rationem perfectae virtutis, nisi secundum quod sunt informatae caritate; et secundum hoc poenitentiam sequuntur; et sic aliquo modo verum est quod est prima inter omnes virtutes.

Ad secundum dicendum, quod fides informis et spes etiam sine gratia habentur; et ideo eas in justificatione non oportet superaddi; et sic poenitentia earum causa non est.

Ad tertium dicendum, quod finis qui est prior in intentione, est ultimus in executione; et ideo, quamvis in motu corporali prius recedatur a termino quam ad terminum perveniat, tamen in motu voluntatis est e converso; quia propter hominum aliquod consequendum voluntas recedit a contrario, vel ab impedimento ejus.

Quartum concedimus, secundum hoc tamen quod fides non est virtus.

Ad quintum dicendum, quod poenitentia de malo commisso, quamvis ex electione boni possit provenire, tamen etiam ex alia causa quandoque contingit, scilicet ex fuga mali poenae, ut dictum est; et quando etiam ex electione boni contingit, primus poenitentiae motus non provenit ex electione boni formata per aliquem habitum alterius virtutis, sed per naturalem quemdam appetitum, vel etiam ex ipso habitu poenitentiae virtutis bono; et ideo primus motus poenitentiae praecedit motus aliarum virtutum. Sed non est inconveniens ut motus aliarum virtutum quandoque causent aliquos motus poenitentiae; sicut aliquis ex amore temperantiae, de luxuria praecedente motum poenitentiae habet: quia etiam interdum ex virtute sequente motus praecedentis virtutis oritur; sicut quis movetur in amorem Dei, qui castitatem praecipit, ex hoc quod castitas ei placet.

Solutio III. Ad tertiam questionem dicendum, quod fundamentum dicitur in spiritualibus ad similitudinem corporalis fundamenti; quod duas habet proprietates. Prima est quod ipsum est prima pars aedificii; alia est quod fundamentum totum aedificium sustentatur; et ideo in spiritualibus fundamentum dicitur aliquid vel ratione prioritatis, vel ratione conservationis et sustentationis aliorum, aut etiam ratione utriusque. Prioritas autem attenditur dupliciter. Uno modo quantum ad disciplinam spiritualium; et sic illa quae primo occurrunt

(1) Ut colligitur ex lib. 53 Moral., cap. 11, super illud Deuter. 24: *Non accipies loco pignoris superiorem et inferiorem molam* (Ex edit. P. Nicolai).

eloquentia in christiana religione, fundamentum dicitur, Hebr. 6. Alio modo quantum ad vitam spirituales; et sic fides dicitur simpliciter fundamentum primum; sed timor et poenitentia in genere eorum quae ad affectum pertinent quantum ad fugam mali; caritas autem quantum ad prosecutionem boni, prout dicitur Ephes. 5, 17: *In caritate radicati et fundati*. Sed ratione sustentationis, in prosperis dicitur humilitas fundamentum, in adversis autem fortitudo. Poenitentia autem et timor in recedendo a malo, diversimode sunt fundamenta: quia timor est primum in isto toto genere quod est recedere a malo; sed poenitentia quantum ad hanc speciem quae est recedere a malo commissio; et ideo etiam timor praecedit poenitentiam; sicut principia generis praecedunt principia speciei.

Et per hoc patet solutio ad objecta.

Solutio IV. Ad quartam quaestionem dicendum, quod locutio Hieronymi est metaphorica. Illi enim qui prospero itinere mare navigant, prima tabula sustentantur, scilicet ipsa navi integra; sed naufragium passi, alicujus tabulae navis fractae auxilio ad portum salutis ducuntur; et haec est secunda tabula quae est post naufragium: non quod sit secunda post naufragium; sed quia existens post naufragium, est secunda a prima quae erat ante naufragium. Unde consuetudo ista est, ut patet ejus dicta legenti, ut omne illud quod praestat remedium post aliquod periculum eveniens, secundam tabulam post naufragium vocet. Gratia autem baptismalis, per quam in Ecclesia collocamur, ejus figura fuit arca Noe. dicitur prima tabula ante naufragium. Sed quia per peccatum mortale naufragium passis et a gratia innocentiae cadentibus non restat aliquod remedium nisi poenitentia, ideo poenitentia secunda tabula dicitur.

Ad primum ergo dicendum, quod alia sacramenta non subveniunt naufragium passis per peccatum mortale sine poenitentia; et ideo non possunt dici secunda tabula, sicut poenitentia, quae post lapsum subvenit; unde quamvis non sit secundum sacramentum, est tamen secunda tabula.

Ad secundum dicendum, quod Petrus non loquitur ibi de poenitentiae sacramento, sed de poenitentia quae requiritur in baptismo, quae ad primam tabulam pertinet.

Ad tertium dicendum, quod illa abscisio peccati de qua Hieronymus ibi loquitur, non contrariatur illi manifestationi quae fit in poenitentia, sed illi quam faciunt illi qui effrontes in peccatis existentes gloriantur cum male fecerint, et se de peccatis jaectant; et haec abscisio ad verecundiam pertinet; et secundum eandem similitudinem dicitur secunda tabula: quia prima tabula prosperae navigationis est ut homo peccatum non committat; secunda, ut de peccato commissio erubescat. Sed per hanc tabulam non datur sufficiens remedium, nisi quatenus ad emendationem peccati et poenitentiam ducit; et ita non proprie dicitur secunda tabula sicut poenitentia; tamen secunda tabula dici potest: quia tabula secunda in naufragio corporali non semper a periculo liberat, etsi periculum, quantum est de se, aliquo modo impedit.

ARTICULUS III.

Utrum poenitentia sit in qualibet vi.
(5 p., qu. 83, art. 4.)

Ad tertium sic proceditur. 1. Videtur quod

poenitentia sit in qualibet vi. Nihil enim agit ubi non est. Sed poenitentia expellit peccatum a qualibet vi. Ergo est in qualibet vi.

2. Item, videtur quod sit in concupiscibili. Quia poenitentia est dolor. Sed dolor est in concupiscibili, sicut et gaudium. Ergo poenitentia est in concupiscibili.

3. Item, videtur quod sit in irascibili. Quia poenitentia est quaedam vindicta dolentis. Sed vindicta pertinet ad irascibilem, quia ira est appetitus vindictae. Ergo poenitentia est in irascibili.

4. Item, videtur quod sit in memoria. Quia sicut timor est de futuro, et gaudium de praesenti, ita memoria de praeterito. Sed poenitentia est de malo commissio, quod est praeteritum. Ergo est in memoria.

5. Item, videtur quod sit in ratione. Quia poenitentia est pars justitiae. Sed justitia est in ratione. Ergo et poenitentia.

QAESTIUNCULA II.

Uterius. 1. Videtur quod in innocentibus poenitentia esse non possit. Quia poenitere est commissa mala plangere. Sed innocentes nullum malum commiserunt. Ergo in eis poenitentia non est.

2. Praeterea, poenitentia ex suo nomine importat poenam. Sed innocentibus non debetur poena. Ergo non est in eis poenitentia.

3. Praeterea, poenitentia in idem coincidit cum vindictiva justitia, ut supra dictum est. Sed omnibus existentibus innocentibus, vindictiva justitia locum non haberet. Ergo nec poenitentia; et ita non est in innocentibus.

Sed contra, omnes virtutes simul infunduntur. Sed poenitentia est virtus. Cum ergo innocentibus in baptismo infundantur aliae virtutes; infunditur etiam poenitentia.

Praeterea, ille qui nunquam fuit infirmus corporaliter, dicitur sanabilis. Ergo et similiter qui nunquam fuit infirmus spiritualiter. Sed sicut sanatio in actu a vulnere peccati non est nisi per actum poenitentiae, ita nec sanabilitas nisi per habitum. Ergo ille qui nunquam habuit infirmitatem peccati, habet habitum poenitentiae.

QAESTIUNCULA III.

Uterius. 1. Videtur quod sancti homines qui sunt in gloria, non habeant poenitentiam. Quia, sicut dicit Gregorius in Moralibus (lib. 4, cap. 51), beati peccatorum recordatur, sicut nos sani sine dolore dolorum memoramur. Sed poenitentia est dolor cordis, ut dictum est. Ergo sancti in patria non habent poenitentiam.

2. Praeterea, sancti in patria sunt Christo conformes. Sed in Christo non fuit poenitentia, nec fides, quae est principium poenitentiae. Ergo nec in sanctis in patria erit poenitentia.

3. Praeterea, frustra est habitus qui ad actum non reducitur. Sed sancti in patria non poenitebunt actu; quia sic esset eis aliquid contra votum. Ergo non erit in eis habitus poenitentiae.

4. Sed contra, poenitentia est pars justitiae. Sed justitia est immortalis et perpetua, et in patria remanebit. Ergo et poenitentia.

5. Praeterea, in vitis patrum legitur a quodam patre dictum, quod etiam Abraham poenitebit de

hoc quod non plura bona fecit. Sed magis debet aliquis poenitere de malo commissio quam de bono omisso, ad quod non tenebatur; quia de tali bono loquitur. Ergo erit ibi poenitentia de malis commissis.

QAESTIUNCULA IV.

Uterius. 1. Videtur quod etiam Angelus, bonus seu malus, sit susceptivus poenitentiae. Quia timor est initium poenitentiae. Sed in eis est timor; Jac. 2, 19: *Daemones credunt et contremiscunt*. Ergo in eis potest esse poenitentia.

2. Praeterea, Philosophus dicit in 9 Ethic. (cap. 4), quod poenitudine replentur mali, et haec est maxima poena eis. Sed daemones maxime sunt pravi, nec aliqua poena eis deest. Ergo daemones possunt poenitere.

3. Praeterea, facilis movetur aliquid in id quod est secundum naturam quam in id quod est contra naturam; sicut aqua quae per violentiam est calefacta, etiam per seipsam ad naturalem proprietatem redit. Sed Angelus potest mutari in peccatum, quod est contra omnem naturam eorum. Ergo multo fortius potest revocari in id quod est secundum naturam. Et hoc facit poenitentia. Ergo sunt susceptivus poenitentiae.

4. Praeterea, idem judicium est secundum Damascenum (lib. 2 de Fid. orth., cap. 12), de Angelis et de animabus separatis. Sed in animabus separatis potest esse poenitentia, ut quidam dicunt, sicut in animabus beatis quae sunt in patria. Ergo et in Angelis potest esse poenitentia.

Sed contra, per poenitentiam homo reparatur ad vitam, peccato dimisso. Sed hoc est impossibile in Angelis, ut in 2 lib., dist. 7, qu. 1, art. 2, dictum est. Ergo non sunt susceptivus poenitentiae.

Praeterea, Damascenus (de Fide orth., lib. 2, cap. 5), dicit quod homo fungitur poenitentia propter corporis infirmitatem. Sed Angeli sunt incorporei. Ergo in eis non potest esse poenitentia.

Solutio I. Respondeo dicendum ad primam quaestionem, quod quidam dicunt, subjectum omnium virtutum esse liberum arbitrium. Sed hoc non potest esse; quia omnis actus humanus ordinatus elicitive procedit ab aliqua virtute humana; quaelibet autem potentia humana habet aliquem actum ordinatum (et dico potentiam humanam rationem, vel quae rationi obediunt); et ideo in omni tali potentia potest esse virtus, quae eliciat ordinatum actum illius potentiae; et de hoc in 5 lib., dist. 53, qu. 2, art. 4, quaestione 1, plura dicta sunt.

Et ideo quidam dicunt, quod poenitentia est in omnibus viribus. Sed hoc non potest esse; quia unus habitus non potest esse nisi unius potentiae, sicut una forma nisi unius materiae, et unum accidens non nisi unius subjecti.

Et ideo alii dicunt, quod est in irascibili; quia, ut dicit Augustinus (de Poenit., dist. 5, cap. Poenitentia), est vindicta quaedam quam appetit ira. Sed hoc non potest esse; quia vindictam expetere de altero, quod arduitate habet, ad irascibilem pertinet; sed vindictam pati non videtur esse irascibilem.

Et ideo quidam dicunt, quod poenitentia est dolor, et propter hoc est in concupiscibili. Sed hoc etiam non valet; quia ille dolor qui est in concupiscibili, est passio; dolor autem qui est actus poenitentiae, non est passio.

Et ideo dicendum cum aliis, quod poenitentia est pars justitiae; et ideo, cum justitia sit in ratione, non quidem quantum ad partem cognitivam, sed quantum ad affectivam; et poenitentia in ratione est, in quantum est virtus; sed poenitentia quae est passio, est in concupiscibili sicut in subiecto, quia est dolor quidam. Sed haec passio est quasi materiale in poenitentia virtute, quia poenitentia virtus hunc dolorem recompensat pro peccatis commissis; sicut et poena quam patitur reus, est materiale in vindictiva justitia.

Ad primum ergo dicendum, quod poenitentia non expellit omne peccatum formaliter, sed quasi active; unde non oportet quod sit ut in subiecto in qualibet vi ubi potest esse peccatum; sed quod ea quae sunt in illis virtutibus, subiciantur ei quasi materialia; et hoc poenitentia habet, in quantum est in ratione, cui omnes aliae vires subduntur quasi ab ipsa motae et regulatae.

Ad secundum dicendum, quod dolor qui est in concupiscibili, non est actus poenitentiae virtutis, sed materiale, ut dictum est; sed dolor qui est detestatio culpae commissae, est actus ejus; et hoc est voluntatis, in qua est justitia, cujus actus est detestari inaequalitatem praexistentem, et eam ad aequalitatem reducere.

Ad tertium dicendum, quod exhibitio vindictae est materialis in poenitentia, sicut etiam in justitia vindictiva; non enim exhibitio vindictam ex appetitu vindictae, sed ad aequalitatem restituendam.

Ad quartum dicendum, quod quamvis poenitentia sit de praeterito, sicut memoria, tamen respicit affectum; memoria autem est potentia pure cognoscitiva; et ideo in ea non potest esse poenitentia. Quantum concedimus.

Solutio II. Ad secundam quaestionem dicendum, quod habitus medius est inter potentiam et actum. Et quia remoto priori, removetur posterior, non autem e converso; ideo remota potentia ad actum, removetur habitus, non autem remoto actu. Et quia subtractio materiae tollit actum, propter hoc quod actus non potest esse sine materia in quam transit; ideo habitus alicujus virtutis competit alicui cui non suppetit materia, propter hoc quod suppetere potest, et ita in actum exire; sicut pauper homo potest habere habitum magnificentiae, sed non actum, quia non habet magnitudinem divitiarum, quae sunt materia magnificentiae, sed potest habere; et ideo cum innocentes in statu innocentiae non habeant peccata commissa, quae sunt materia poenitentiae, sed possint habere; actus poenitentiae in eis esse non potest; sed habitus potest; et hoc, si gratiam habeant, cum qua omnes virtutes infunduntur.

Ad primum ergo dicendum, quod quamvis non commiserint, possunt tamen committere; et ideo eis habitus poenitentiae habere competit. Sed tamen habitus iste nunquam in actum exire potest, nisi forte respectu venialium peccatorum, quia peccata mortalia tollunt ipsum. Nec tamen est frustra, quia est perfectio potentiae naturalis.

Ad secundum dicendum, quod quamvis non sit eis debita poena in actu, tamen in eis est possibile esse aliquid pro quo eis poena debeatur.

Ad tertium dicendum, quod remanente potentia ad peccandum, adhuc habet locum vindictiva justitia secundum habitum, quamvis non secundum actum, si peccata actu non essent.